

Тургунбаева Сеил Жеңишбековнанын «Тексттеги синтаксистик параллелизм» аттуу темада 10.02.19 – тилдин теориясы адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишинин расмий оппоненти, филология илимдеринин кандидаты, доцент Хидирова Чолпонай Хабибуллоевнанын

ПИКИРИ

Диссертациялык иш азыркы кездеги тил илиминде өзгөчө кызыгууну жаратып, көп көңүл бурула баштаган когнитивдик синтаксис менен лингвопаремиология багытындагы синтаксистик параллелизмдерге арналган. Бул тема жалпы тил илими, психология, логика, философия, маданият таануу илими менен өтө тыгыз байланышта болгондуктан, бул багытта иликтөө жүргүзүү изилденүүчүдөн көп тараптуу билимди, өзгөчө тил жана адабият таануу, стилистика, логика, когнитология, психология боюнча терең түшүнүктү, туюмду талап кылат.

Тургунбаева Сеил Жеңишбековнанын «Тексттеги синтаксистик параллелизм»» аттуу темада 10.02.19 – тилдин теориясы адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иши талапкердин аталган багыт боюнча кандидаттык ишин жазууда көп илимий адабияттар (241) менен таанышып чыгып, аларды анализдеп-синтездеп, тандалган теманын ичине сүңгүп кирип, талбай эмгектенүүнүн натыйжасында иштелген илимий изилдөө экени байкалып турат. Бул, албетте, колдоого алына турган көрүнүш. Диссертант когнитивдик синтаксис менен лингвопаремиологиянын тилдин жалпы теориясындагы орду, базалык категориялары жана багыттары, салаалары жана аспектилери, паремиялардагы синтаксистик параллелдүүлүк, логикалык, семантикалык инварианттуулук жана анын тилдердеги трансформацияланышын талдоого алган.

I. Теманын адистикке дал келиши. Диссертант С.Ж.Турганбаеванын «Тексттеги синтаксистик параллелизм» деп аталган кандидаттык диссертациясы өзүнүн объектиси, предмети, мазмуну, изилдениш багыты боюнча 10.02.19 – тилдин теориясы адистигине туура келет. Иште жалпы тил илиминдеги синтаксистин жаңыдан түптөлүп келе жаткан багыты – когнитивдик синтаксистеги параллелизм кубулушу негизги объект катары алынышы, параллелдүүлүктүн бир тилдик, тил аралык типтери жана менталдык-тилдик өзгөчөлүктөрү, паремиялардагы синтаксистик параллелдүү пропозициялардын репрезентативдери, айрым түрлөрү, трансформаларынын дүйнө элинин макал-лакаптарында камтылган жалпы менталдык формулалардын салыштырылып изилдениши, константалык маанилердин инварианттарга жана пропозицияларга ажыратылышы, мындан алынган натыйжалардын иштин жалпы мазмунунда чагылдырылышы, коргоого коюлган жоболордун тастыкталышы диссертациянын 10.02.19 – тилдин теориясы адистигинин талаптарына жооп берет.

Диссертациялык иш киришүүдөн, үч баптан, корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат.

II. Теманын актуалдуулугу. Тил илиминде лингвистикалык когнитология, анын ичинде когнитивдик синтаксис жаңыдан эле түптөлө баштаган тармак болуп эсептелет. Бул багыт XX кылымда когнитология менен психологиянын, психолингвистика менен лингвистиканын бири-бири менен өтмө катар байланышын таануунун негизинде Дж.Лакофф, В.И.Герасимов, Ж.Фоконье, Р.Лангакера, Р.Джакендофф, М.Минский, Е.В.Рахилина, Н.А.Семкина, Е.В.Иванова, З.Д.Попова, Б.Ю.Норман, Кыргызстанда М.Дж. Тагаев, К.З.Зулпукаров, У.Д.Камбаралиева сыяктуу окумуштуулар тарабынан түптөлүп, иликтөөгө алынган. Бирок лингвокогнитология, лингвопаремиология боюнча кыргыз тилинде жазылган илимий эмгектер саналуу гана.

Экинчиден, синтаксистик параллелдүүлүктүн сүйлөм ичиндеги, сүйлөм аралык, текст аралык түрлөрүнүн жана касиеттеринин толук

аныкталбагандыгы; сүйлөмдөгү когнитивдик-логикалык бирдейлик менен жакындыктын тил ичиндеги, тилдер аралык бөтөнчөлүктөрүнүн атайын изилденбегендиги; этнос аралык түзүмү-мааниси боюнча бирдей, окшош же жандаш пикирлердин провербиалдык каражаттарда берилишинин ар тараптан талданбагандыгы бул теманын бүгүнкү күндө актуалдуу экендигин тастыктайт.

III. Диссертациялык иштин илимий жаңылыктары.

Каралып жаткан диссертациялык иштен төмөнкүдөй илимий-практикалык жаңылыктар даана көрүнүп турат:

1-жыйынтык. Тилдеги жана тексттеги параллелдүүлүктүн башаты менталдык дүйнөдө константалык-архетиптик маани катары жайгашат, ой тутумдагы жандаш (ассоциативдик) бирдейлик жана окшоштук кепке жана текстке чыгып өзүнө ылайык материалдык турпатка ээ болот.

2-жыйынтык. Менталдык окшоштук тил аралык жана эл аралык параллелдүү катыштагы провербиалдык каражаттарды пайда кылат. Заттар, кубулуштар, кыймыл-аракеттер, жүрүм-турумдар, окуялар, сапаттар адамзат өкүлдөрү тарабынан негизинен бирдей бааланат, өз ара окшош, тектеш, прототиптүү пикирлерди жаратат. Булар вербалдашып изоморфтуу семантикалык-конструктивдик түргө ээ болот.

3-жыйынтык. Анын коммуникативдик, номинативдик-предкативдик жана башка кызматтары өз ара окшошпогон, параллелсиз же жандаш эмес каражаттардан анчейин деле айырмаланбайт. Бирок андагы гомогендүүлүк эч убакта гетерогендүүлүккө карама-каршы коюлбайт, анткени тексттеги бул эки кубулуш бири-бирисиз жашай албайт. Текстте гетерогендүүлүк (ар түрдүүлүк, окшош же бирдей эместик) дайыма үстөмдүк кылат. Когнитивдик-синтаксистик параллелдүүлүк, айрыкча поэтикалык тексттерге жана алардын үзүндүлөрүнө мүнөздүү.

4-жыйынтык. Константалык маанилер бир тилдик, эл аралык, тил аралык параллелдүү инварианттарга жана пропозицияларга ажыратылып берилген (2,1., 2,2., 3.).

5-жыйынтык. Параллелдүүлүктүн тилдик негизги кызматтарына ойду тактоочулук, дааналоочулук, обочолонтуп жиктөөчүлүк, өзгөчө белгилөөчүлүк, көркөмдөөчүлүк функциялары кирет.

IV. Диссертациялык иштеги илимий жыйынтыктардын жаңылык деңгээли.

Диссертациялык иштин 1-2-3-4-5 жыйынтыктарын жаңы деп эсептөөгө болот.

V. Алынган жыйынтыктардын ички биримдигин баалоо

Изилдөөдө алынган жыйынтыктар ички биримдикке, бүтүндүккө, логикалык ырааттуулукка жана маани-маңыздык байланыштуулукка ээ.

VI. Алынган жыйынтыктардын тиешелүү актуалдуу, теориялык же колдонмо маселеге багытталышын баалоо

С.Ж.Турганбаеванын диссертациялык иши азыркы тил илиминдеги актуалдуу маселеге, атап айтканда, когнитивдик синтаксис менен лингвопаремиологиядагы синтаксистик параллелдүүлүктүн теориясы жана практикада колдонулуу түрлөрүн, трансформацияланышын изилдөөгө арналган. Бул жагынан диссертациялык иште көрсөтүлгөн илимий натыйжалар, алынган теориялык-факты материалдар, иштелип чыккан теориялык жоболор, илимий-теориялык, билим берүүчүлүк жана практикалык мааниге ээ.

VII. Диссертациянын негизги жоболорунун, жыйынтыктарынын, бүтүндүгүнүн жетиштүү санда жарык көрүшү

Изилдөөдөн алынган жыйынтык-корутундулар боюнча ОшМУда, эл аралык жана республикалык илимий конференцияларда баяндамалар жасалып, диссертанттын жеке авторлугу менен жарык көргөн Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиясы тарабынан бекитилген басылмалардагы 8 илимий макалада, анын ичинен 6 макаласы – Кыргыз Республикасында, индекстелген системага, РИНЦке кирген журналдарда, 2 макаласы - чет өлкөлүк илимий басылмаларда чагылдырылган.

VIII. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна шайкеш келиши

Автореферат диссертациялык иштин мазмунуна, түзүлүшүнө, диссертациядагы максаты менен милдеттерине дал келет. Анда диссертациянын идеялары, жыйынтыктары, корутунду-жоболору чагылдырылып, диссертанттын кошкон жеке салымы, илимий-теориялык, практикалык баалуулугу көрсөтүлгөн. Авторефератка коюлуучу талаптар толук сакталган.

IX. Диссертациялык иштин мазмунунда жана түзүлүшүндө кездешкен айрым мүчүлүштүктөр

Диссертациялык иш боюнча төмөндөгүдөй айрым сунуш-пикирлерди, кемчиликтерди белгилөөгө болот.

1. Диссертацияда 5 коргоого коюлуучу жоболор берилсе, авторефератта алтоо белгиленген.

1. Диссертациянын темасы конкреттүү түрдө “Тексттеги синтаксистик параллелизм” деп тандалып алынган менен, иштин мазмунунда өтө көп тема камтылып, бир аз чаржайыттуулукту жараткан.

2. Иште техникалык мүнөздөгү мүчүлүштүктөр, стилистикалык, орфографиялык, пунктуациялык каталар кездешет. Маселен: 1) *лингвистика* (6-бет), *предкативдик* (10-б.), *лингвистер* (17-б.), *сыпаттоого* (21-бет), *Т.ван Дейк* (22-бет), *шарттуулук, концепти* (31-бет), *келечекдеги* (35-бет), *Ата-Мекен, Ата-Журт* (36-бет), *акылакылдуу* (46-бет), *латынь* (48-бет), *метанимия* (50-бет), *контакттуу-дистанктуу* (55-бет), *даражалардык* (59-бет), *аракетиптик* (60-бет), *варианттуулук* (62-бет), *вариациларды, инвариаттуулук* (63-бет), *өзварианттары, оюу боюнча* (64-бет), *варианттуулуктарды* (66-бет), *инварианттуулук, когнитивтик* (67-бет), *канундар* (68-бет), *когнитивтик* (69-бет), *адресантуу* (71-бет), *аң-сезизминде, концепттердинкичи* (73-бет), *өз-ара* (74-бет), *фрономинативи* (75-бет), *түзөөрлүгүн* (76-бет), *биргеиштегендерди* (81-бет), *психофизиялогиялык, Огонбаевтин* (84-бет), *пропозиционаларга* (97-бет), *тажырыйба* (101-бет),

денотататрдын(106-бет), ошош (107-бет), бирөңчөйлүгү (111-бет), тажырыйбасыздык (113-бет), ойказынасындагы (136-бет), бир өңчөйлүүгү (169-бет), конкретүү, инвариантарга, аралды (172-бет) сыяктуу орфографиялык;

2) Бирок когнитивдик синтаксис алигиче (бүгүнкү күнгө чейин) атайын изилдөөлөрдүн толук объектиси боло албай жатат (12-бет). Сүйлөм предикат аркылуу уюшат (уюшулат) (24-бет). Анткени экинчи сөздөрдүн биринчи тамгалары алиппелик (алфавиттик) тизмекте тетирисинче жайгашылат: и-с-т (39-бет). Бул касиеттер паремияларды синтаксистин (синтаксистик) деңгээлде кароого өбөлгө түзөт (50-бет). Бул проблема (проблемага) адабият теориясы, лингвистика, стилистика, текстология боюнча адистер кайрылышкан (53-бет). ...бир эле ойду (ойдун) бир нече трансформа аркылуу берилишин беш жол менен текшерүүгө жана көрсөтүүгө болот (61-бет). Алар элдик дүйнө караштын озоку (өзөктүү) фрагменттери (66-бет); Айтып кетүү керек: үч мисалдын предикаттары реконструкцияланып берилди (Үч мисалдын предикаттары реконструкцияланып берилгендигин айтып кетүү керек) (93-бет); Майда топчолорду түзгөн факты-материалдар варианттардын, кичи трансформалардын көрсөткүчтөрдү (көрсөткүчтөрү) катары аныкталды. (97-бет), ... морфемалык, лексемалык, сөз айкаштык, сүйлөмдүн (сүйлөмдүк) изоморфтуулуктун болушун шарттайт жана талап кылат (169-бет) сыяктуу сүйлөмдөрдө стилистикалык каталар кетирилген.

3) Айрым багыныңкы байланыштагы татаал сүйлөмдөрдө үтүр белгиси коюлбай калган. Мисалы: ...элдик тажрыйбаны сиңирип алгандыктан таалим-тарбиялык касиет бар (50-бет); Салттуу синтаксиске бекем берилгендиги менен, жаңылыктарга кош көңүл караганы менен С.Гапаровдун белгилүү “Кыргыз макал-лакаптарынын синтаксистик түзүлүшү” аттуу эмгеги да ушул өңүттө аткарылган (50-бет); ...комментарийди кенен берүү көлөмдү эбегейсиз чоңойтуп жиберилиши мүмкүн болгондуктан интерпретация кыскача жүргүзүлдү (60-бет) деген

сүйлөмдөрдөгү -гандыктан; -гандыгы менен формалары аркылуу уюшулган каршы багыныңкы сүйлөмдөр үтүр менен ажыратылыш керек.

4) Жөндөлүштүн үчүнчү тибине кирген сөздөргө жөндөмө мүчөлөрү туура эмес жалганган жана ажыратуу белгиси ичкертүү белгиси менен берилип калган. Алсак, *аспекте* (49-бет), *объекте* (90-бет) *субъекттин* (109), *субъект-объекттин* (151-бет), *объекттерге* (153-бет) сыяктуу сөздөр *аспектиде*, *объектиде*, *субъектинин*, *субъект-объектинин*, *объектилерге* түрүндө жазылса; *контакттуу-дистанкттуу* (55-бет), *субъекттик* (149-бет) эмес, *контактылуу-дистактылуу*, *субъектилик* деп берилсе, орфографиялык-грамматикалык эрежелерибизге дал келмек.

5. Компьютерге терүүдө сөз арасында, дефис, сызыкча, кыскартылган адам аттарында, үтүр, кашааларда пробелдердин (22, 59, 65-беттер), үтүрлүү чекит менен кош чекиттердин туура коюлушуна (60, 61, 62-беттер), татаал сөздөрдүн жазылышына көңүл буруу зарыл.

Жогорудагы кемчиликтер диссертациялык иштин жалпы мазмунуна анчалык кедергисин тийгизбейт, баалуулугун төмөндөтпөйт.

Х. Диссертациянын КР ЖАКтын “Окумуштуулук даражаларды ыйгаруу тартиби жөнүндөгү жобосунун” талаптарына ылайык келиши

С.Ж.Тургунбаеванын «Тексттеги синтаксистик параллелизм» аттуу темада 10.02.19 – тилдин теориясы адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иши Кыргыз Республикасынын ЖАК тарабынан коюлган талаптарга толук жооп берет. Ал эми анын автору Тургунбаева Сеил Жеңишбековна 10.02.19 – тилдин теориясы адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алууга толук татыктуу.

Расмий оппонент,

филология илимдеринин кандидаты,

доцент

*Ч.Х. Хидирова менен
Ж.Б. Бамчи*



Ч.Х.Хидирова.

*Диссертация
2018-жылдын 9
келген 8-сентябрь*

Султанова